домінант, і наводить аргументи на користь того, що О. Потебня заклав основи концептуального аналізу й напрямку, який ми нині називаємо лінгвокогнітивістичним.

Фразеографічна розробка ареальної ідіоматики, якій В.Д. Ужченко присвятив не одне десятиліття своєї наукової праці, була спрямована на вивчення культурно наснажених ареальних усталених висловів як «конкретного вияву культурно-національної фразеологічної картини світу окремого регіону» (С.Бибик) і фіксування їх у словниках. І в цьому видатний луганський фразеолог лишався вірним традиціям О. Потебні, адже прагнув «вписати зібраний мовний матеріал до фразеологічного поля всеслов'янських однорідних мовних об'єднань, … дослідивши зв'язки між матеріальним світом і духовною культурою» («Східноукраїнська фразеологія», 2003).

Ретельний добір української фразеології для своїх досліджень, глибокий її аналіз і непереборне прагнення «пояснити все непояснене» – саме цим пройняті студії О. Потебні про «приповідку» (фразеологічну одиницю) загалом і про українську зокрема. Це дало підстави Вікторові Ужченку назвати О. Потебню «предтечею української фразеології».

Наталія Мех

ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ О. О. ПОТЕБНІ Й ГУМАНІТАРИСТИКА XIX – XXI СТОЛІТЬ

У другій половини XIX ст. в Україні поширювалися ідеї західних філософів, зокрема І. Канта, Й. Фіхте, Ф. Шеллінга. Доступними стають роботи В. Гумбольдта, що мали вирішальне значення для формування наукових поглядів О. О. Потебні. Він вивчає романтичну систему німецького філософа, асоціативну психологію І. Гербарта, Г. Лотте, психологічне мовознавство Г. Штейнталя, об'єднує їх, що й дозволило виступити йому фундатором нового напрямку в мовознавчій науці.

Важливою ланкою в розвитку української науки була «філософія мови» Олександра Потебні. Свої наукові

дослідження він розпочав із відповідей на питання, які свого часу були порушені в німецькій філософії та мовознавстві, – про зв'язок мови і мислення. Всебічний і конструктивний розгляд цих положень спонукає до аналізу походження мови, з'ясування значення слова для думки і рівня його взаємозв'язку і взаємозалежності як із духовним життям взагалі, так і нації зокрема. Вчений прагнув з'ясувати механізм об'єктивування чуттєвих знань індивідуального психічного життя як процесу послідовних форм людського пізнання.

О. О. Потебня на українському ментальному ґрунті творчо розвинув деякі оригінальні ідеї В. Гумбольдта. Якщо В. Гумбольдт доводить тотожність мови і духу («без мови нема духу і, навпаки, без духу нема мови», то український учений пішов значно далі, стверджуючи, що «царина мови далеко не збігається з цариною думки. У середині людського розвитку думка може бути пов'язана зі словом, але на початку вона, мабуть, ще не доросла до нього, а на вищому ступені абстрактності покидає його, як те, що не задовольняє її вимог». Слово необхідне для втілення нижчих форм думки в поняття. За допомогою слова «вперше людина творить свою думку». Відповідно мова – засіб не вираження вже готової думки, а створення її. Мова є необхідним елементом вдосконалення мислення: «духу без мови не буває, бо витворюється він за допомогою мови, і мова в цьому є перша за часом подія» (Потебня А. А. Полное собрание починений. – Одесса, 1922. – Т. І. – С. 212; далі – Потебня).

Мова, за О. О. Потебнею, є «процесом постійного творчого зусилля духу (і в цьому плані вона ніколи не завершується, не "застигає" як готовий результат)» (Потебня. – С. 241).

Саме слово у процесі спілкування є «місцем збігу» думок того, хто говорить, і того, до кого мова звернена, тобто «розуміння» реалізується в слові (Філософія. Курс лекцій: навч. посіб. / І. В. Бичко, Ю. В. Осічнюк, В. Г. Табачковський [та ін.]. – К., 1991. – С. 285).

Одним із центральних пунктів концепції Потебні є дослідження мовних категорій (*мова*, *слово*, *думка* тощо) у взаємодії з такими соціокультурними категоріями, як *народ*, *нація* та ін. Серед багатьох ознак *народу* (суспільна територія,

єдність побуту, звичаїв і т. ін.) як основну О. О. Потебня виділяє «мовну єдність», а всі інші в певному розумінні є похідними від неї. «Мова, – наголошує Олександр Потебня, – є не тільки одна зі стихій народності, але й найбільш досконала її подоба. Як немислима точка зору, з якої було б видно всі сторони речі, як у слові неможливе уявлення, що виключало б можливість іншого уявлення, так неможливою є всеохоплююча, безумовно, найкраща народність. Якби об'єднання людства за мовою й узагалі за народністю було б можливим, це було б смертельним для загальнолюдської думки, як заміна багатьох відчуттів одним, хоча б це одне було б не дотиком, а зором. Для існування людини потрібні інші люди; для народності – інші народності» (Потебня А. А. Эстетика и поэтика. – М., 1976. – С. 229).

О. О. Потебня розглядав мову в тісному зв'язку з історією народу і еволюцією людської думки. У його вченні історія людської мови є історією людської свідомості, а порівняльний аналіз у поясненні фактів розвитку мовної свідомості допоміг йому показати, як вона неоднаково виявляється в різних народів.

Єдність спілкування визначається єдністю мови. «Правильна, єдина прикмета, за якою ми пізнаємо народ, і водночас єдина, незамінна нічим і неодмінна умова існування народу є єдність мови... Вона є інструментом свідомості й елементарного оброблення думки, і, як інструмент, зумовлює прийоми розумової праці... Тому народність, тобто те, що робить відомий народ народом, полягає не в тому, щоб висловлюватися мовою, а в тому, як висловлюватися» (Потебня. – С. 222).

Попри активну увагу до наукової творчості О. О. Потебні, його концепція сутності природи живої людської мови значною мірою все ще не оцінена, не пояснена. Існують різні погляди щодо осмислення положень цієї теорії мови. Потебню вважають й інтерпретатором В. фон Гумбольдта з кореляцією на час і східнослов'янські мотиви, і дослідником із принципово іншим, ніж у німецького вченого, містико-теологічним та глибоко динамічним баченням божественно-людської сутності мови. Так, Ф. С. Бацевич у своїй праці зазначає, що загалом поділяючи погляди В. фон Гумбольдта, за якими мова і духовна сутність людини нерозривно пов'язані, О. О. Потебня вважав його ідею про тотожність мови і духу народу логічно

суперечливою. Він приймає іншу думку німецького вченого, зокрема про те, що мова зароджується у таких глибинах людства, що її ніяк не можна вважати витвором народів (Бацевич Ф. С. Філософія мови: історія лінгвофілософських учень. – К., 2008. – С. 197; далі – Бацевич). Кожен із дослідників розуміє «неможливість редукування сутності мови тільки до людського чинника. Для обох учених поза людською сутністю мови залишається якийсь важковловимий, складноформульований «позалюдський залишок». Однак, на відміну від Гумбольдта, О. Потебня сміливо формулює тезу про вищу сутність мови як відображення Божественного Логоса» (Бацевич. – С. 197).

Зусилля В. Гумбольдта утримати не тільки для практики, а й для теорії людське походження і розуміння сутності мови є марними, на думку О. О. Потебні, оскільки неможливо в людському дусі, з якого німецький вчений виводить мову, уявити нічого вищого від нього самого, нічого такого, з чого б поряд могли випливати мова і духовні особливості народу. І звідси постає найважливіший для всієї концепції О. О. Потебні «цілком логічний (стосовно попередніх аргументів) висновок про те, що мова є справою божественною не в тому сенсі, в якому можуть бути названі божественними всі витвори, які неодмінно виникають із властивостей людського духу (наприклад, поезія): мові немає нічого рівного, окрім самого духу; разом з духом вона сягає Божественного начала» (Бацевич. – С. 197).

Теорія божественного походження мови – рання концепція Олександра Потебні. Він розмірковував над двома тезами: 1) Бог в образі людини був учителем перших людей; 2) мова відкрилася першим людям через їх власну природу. Перше твердження, на думку вченого, містить у собі внутрішню суперечність, що робить теорію бездоказовою. Концепція виходить із того, що Бог говорив, а люди розуміли Його. Але ж, зауважує О. О. Потебня, люди могли розуміти цю мову лише за тієї умови, коли б вони або знали її, або ж могли створити власними силами. Учений писав: «мудрість, дарована колись людині без всяких зусиль з її боку, а водночас і невід'ємні від неї високі якості мови могли тільки забуватися і розгублюватися в наступних мандруваннях людини по земній долі. Історія мови повинна бути історією її падіння». І далі: «Якщо мова, яка

була надихана людині Божеством, менш досконала, ніж мова людей, яким дана свобода помилитися згідно з їх природою, то «роль, яка відводиться Божеству в сотворенні мови, бліда в порівнянні з участю людини, що не може бути узгоджена з чистотою релігійних вірувань» (Потебня А. А. Эстетика и поэтика . – М., 1976. – С. 41).

У пізнішій концепції природного походження мови О. О. Потебня розглядав мову не лише як засіб вираження чи оформлення думки, але й «як активний чинник формування думки, вибудови, конструювання духовного світу людини». Мова орієнтує і спрямовує думку, виражає цінності й ідеали, наприклад, етичні, естетичні. Переосмислюючи гумбольдтіанську візію «духу народу», Потебня вважав вивчення напрямів народної думки, зумовлених мовою, найвищим завданням мовознавства.

Отже, лінгвофілософська концепція О. О. Потебні посідає важливе місце у вітчизняній гуманітаристиці. Теорія мовної діяльності вченого, його твердження про те, що мовець не перекладає думки зі своєї голови в голову слухача, а лише збуджує його когнітивну сферу, дає поштовх для творення ним власних думок, внутрішньої форми, стало хрестоматійним.

Тетяна Коць

О. О. ПОТЕБНЯ ПРО ОЦІННІСТЬ СЛОВА: ПРОЕКЦІЯ НА МОВНУ РЕАЛЬНІСТЬ

Культура – це особливий вимір духовного життя суб'єкта, в який входять цінності, психологічні настанови, стереотипи, зразки дій, ментальні програми, які відрізняють одну соціальну групу від іншої.

Потебня розглядає мову, як основний засіб мислення і пізнання, як творчу діяльність, що організовує думку. Мова, в розумінні вченого, – це найважливіший засіб формування та існування знань людини про світ. Відображаючи в процесі діяльності світ (об'єктивний і суб'єктивний), людина фіксує в слові результати пізнання. Сукупність цих знань, утілених